

ՊԱՏԿԵՐ

ՀԱՆԴԵՍ ԿԻՍԱՄՍԵԱՅ

ՎԵՑԵՐՈՐԴ ՏԱՐԻ ԹԻԻ 17

15 Դեկտեմբեր 1895

ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼԻՍ

ՏՊԱՐԱՆ.

ՀԻՎԷԼԷԿԵԱՆ

Պապը Աթ Զատուհի Թիւ 20

1895

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

- 1 Գրագետն է. Սրբազան Քահանայապետը — Յ. Ալ-ն
- 2 Վարդապետութիւն ժբ. Առաքելոց — Ս. Վ. Ն
- 3 Մատենախօսական — Յ. Ա.
- 4 Աստղաբաշխական —
- 5 ՎԱՐՔ Ս. ՄՈՆԻԲՍԵԻ — ՅՈՎՀ. Վ. ԱԲԷԼԵ-Ն.

Պ Ա Տ Կ Ե Ր

Հ Ա Ն Դ Է Ս Կ Ի Ս Ա Մ Ս Ե Ա Յ

Վեցերորդ Տարի

թիւ 17

15 Դեկտեմբեր 1895

ԳՐԱԳԷՏՆ

ԵՒ

Սրբազան Քահանայապետը

Անցեալ տարւոյ Նոյեմբերի 27 ին Հռոմ կը զանուէր Գաղղիական Ակադեմիոյ Անդամ Revue des deux Mondes ուսումնական լրագրին խմբագրապետն Brunetière, Մեծանուն հրապարակագիրը Վատիկանի մէջ մեծ ընդունելութիւն զտած էր եւ յաջողած իսկ Սրբազան Քահանայապետէն ունկնդրութեան:

Այս ունկնդրութիւնը բայց մանաւանդ Լեւոն ԺԳ. ին խորհրդածութիւնները խորապէս յուզեցին անուանի Ակադեմականը, որ այժմ մասն առ մասն սկսած է հրատարակել իւր թերթին մէջ իր անձնական յիշատակներն ու զգացումները:

Շահեկան է այս ուսումնասիրութիւնն, որովհետեւ Brunetière իմաստասիրաբար կը քննէ ամբողջ ինչ, որով եւ մէկէ աւելի ճշմարտութիւններ կը դաւանի: Այս խորհրդածութիւններէն մի քանին՝ իբր նմոյշ կը ներկայացնեմ Պատկերի ընթերցողաց, վասն զի ճշմարտութիւնն առաւելագոյն եւ զանախաւ ակն յայտնի է ազդու հեղինակութիւն ունեցող գրչէ մը յայտարարուած ժամանակ:

•
•

Brunetiere նախ կը խոստովանի թէ ժամանակակից գիտութիւնն ըստ իմիք աղքատ է եւ անանկացեալ՝ քանի որ իրեն վրայ դրուած յոյսերուն ոչ մէկն արդարացուցած է: Բընախօսական եւ բանասիրական գիտութիւնները սակաւին ցայսօր չ'ապացուցին Աստուածաշունչ Գրոց անօգտակարութիւնը. պատմական ուսումնասիրութիւնք չճշգեցին անցեալ դէպքերուն վաւերականութիւնը, արդ այն բանն որ կիսկատար եղանակաւ զմարդն կը գոհացընէ՝ մինչեւ մէկ աստիճան գոհացուցիչ կրնայ նկատուիլ:

Գիտութեան այս կացութիւնն մասնական եւ ոչ թէ ամբողջական անանկութիւն մըն է. հետեւաբար իւր վարկն ըստ իմիք խախտւտ է: Ո՞վ ուրեմն այս անխոհեմ վճիռն արձակած է՝ թէ «Գիտութեան արդիւնքներուն մէջ այն համեմատութիւնը կայ՝ ինչ համեմատութիւն որ կայ կրօնքին արժանեաց մէջ» . զարձեալ թէ՝ «Գիտութիւնն կը սկսի երբ ի մարդն կը վարժնու գիտակցութիւնը»:

«Ամենայն ինչ յիս եւ ևս յամենայնի» . Ասոնք անմիտ ու սին խորհրդածութիւններ են. միտքն ու գիտակցութիւնը փոփոխման ենթակայ ըլլալուն աստիճանաւորեալ է. ուրեմն Բաուգալի հետ պէտք է ընդունիլ մեր ապիկարութիւնը. թէ ինչպիսի՞ ձգտում, որպիսի՞ ձգողական գոյն ու հանգամանք կրնայ ստանալ մարդկային միտքն հարիւր եւ աւելի տարիներու ընթացքին մէջ չենք կրնար հաստատուն եղանակաւ յայտարարել. ներկայապէս սակայն կրնանք խղճի կատարեալ անգործութեամբ ազատադէմ խոստովանիլ՝ թէ միտքն տակաւին երկար ժամանակի պէտք ունի առանձինն եւ միայնակ ինքնզինքն ազատել, անկախ ընել եւ իւր շուրջ գտնուող տարակոյսներէն վեր բարձրանալու համար: Գիտութիւնն ո՛չ երբեք կրօնքի տեղն կրնայ անցնիլ, կրօնք եւ գիտութիւն քանի՞օն իրարմէ տարբեր են, այս վերջինս մանաւանդ ներկայ դարուս մէջ այլազգ հանգամանք ու զիրք ունի: Բնախօսական, բանասիրական, փիլիսոփայական եւ պատմական գիտութիւնները ամէնէն նախնական եղանակաւ լուծում եւ պատասխան մ'իսկ տուած չեն զարդիս զմեզ հետաքրքրող հարցերուն: Գիտութիւնք ուրեմն այլ եւս մեր վրայ տիրացած չեն, քանի որ մեր ծարաւն ու քաղցն չեն յազեցընելու: Եթէ որ մենք փոխանակ թուաբանական՝ բանաւոր ու լի ու լի ստուգութեան, գոհ ըլլանք համեմատական հաշիւներով եւ բաղձանք մեր եսն ճանչնալ, այն ժամանակ գիտութիւնը կրնայ

մեզի օգնութեան ձեռք մը կարկառել. բայց իրեն յատուկ չէ զայս քննել եւ ոչ ալ սահմանել. Առ այժմ գիտութեան ներկայ հանգամանաց մէջ եւ ըրած փորձերնէս վերջ, օրինակի համար ընտրութեան կամ բարոյական պատասխանատուութեան խնդիրը, կախում չի կրնար ունենալ բարեգիտութեան օրէնքներէն. թէ եւ այլ իմաստասէրք բարոյական գիտութիւնները բնական գիտութեանց հետ նոյնացընելով կարծեցին դէպ յառաջ մեծաքայլ քայլ մ'առնել. այս բանն ո՛չ յառաջադիմութիւն է եւ ո՛չ ալ յառաջախաղացութիւն. այլ՝ յետադիմութիւն. Եթէ տարուին կանոնութեան մէջ որոններ ուղղութեան կանոննիս, չարաչար պիտի խաբուինք եւ զանոնք միայն սխալ կանոններ. եւ արդեամբ ալ հաղիւ հազ իւր սկզբունքներուն ճշմարտութեան վրայ համոզում գոյացուցած տարուինականութենէն ու ճշմարտութեան եղող բնախօսութիւնէ կարելի չէ առաւելագոյն եղանակաւ առողջ ու հաստատուն սկզբունքներ խնդրել. Այսու հանդերձ պէտք է այնպիսի կեանք մը վարել որ բոլորովին անասնական չ'ըլլայ, որովհետեւ արդի ո՛չ մէկ գիտութիւնը առ այս առիթներ ու միջոցներ կը մատակարարէ:

•
•

Ծանօթ Հրասպարակագիրը միանգամայն կ'եզրակացնէ թէ « Գիտութիւնը վերջնականապէս իւր ճոխութիւնը կորսնցուցած է, եւ ընդհակառակն Կրօնքը հետզհետէ նորանոր փառաց ու յաղթութեան դափնիներով կը հարստանայ »:

« Եկեղեցին երբեմն զաղափարներու թո՛հ ու բոհին, բընութեան սանձարձակ ընդվզումներուն, վերանորոգութեան թիւր սկզբունքներուն դէմ զօրաւոր պատուար մըն էր, եւ հնգետասաներորդ դարուն հեթանոսութեան նկարագիրն իսկ ազնուացուցանելով, հարիւրաւոր տարիներէն վերջ Կարդէսեանց ահագին ազդեցութիւնն առ ինքն գրաւեց. այսու մեծ եւ անընդդիմադրելի ոյժ մը զգեցաւ. Եթէ որ Եկեղեցին իննեւտասներորդ դարուն սկիզբները կրցաւ դաշնակցիլ Գաղղիոյ հետ, առանց սակայն իւր իրաւունքները ուրանալու եւ իւր վարդապետականներէն հրաժարելու, ինչո՞ւ համար, թէ որ յիւրաւի իւր աւանդութեան մէջ գոյութիւն ունի ընկերական ոյժը եւ դարու զանազան նկատումները, բնաւ որ եւ է առնչութիւն ու

հակասութիւն չունին եկեղեցական աւանդութիւններուն հետ, ինչո՞ւ համար, կ'ըսեմ, պիտի չփորձէ նոր դիմակով ներկայանալ մեզի եւ ի՞նչ պատճառաւ ալ պիտի չյաջողի. ժամանակին յարմարիլ փոխուիլ չի նշանակեր, կը գրէ Եկեղեցւոյ Հայրերէն մին. Quod evoluitur . . . non ideo proprietate mutatur. Արդեաւ ալ իւր կազմակերպիչ օրէնքներուն բովանդակութիւնը զարգացնելով Եկեղեցին ընդհակառակն կը լրացնէ իւր ետը: Այս կէտս անտարակոյս անտես առնուած չէր եւ ո՛չ ալ մութացութեան զատապարտուած. ուրիշ հոգեր, այլազգ մտմտութեան եւ մանաւանդ աշխարհիկ գիտութեան յարաճուն ազդեցութեան առաջն առնելու աւագ պարտականութիւնը գլխաւորապէս զբաղեցուցած էին Լեւոն Ժ. Գ. ին Սրբազան Նախորդները: Ինչպէս կը փոխուին ժամանակները. ո՞վ այսօր Եկեղեցւոյ հաղորդակցութենէ կը բաժնուի պարզապէս « իմաստասիրական » պատճառներու կամ սկզբունքներու համար: Հոգեխօսութիւն ու բնական գիտութիւններն այլ եւս անկարող են զմեզ շրջապատող մութ տարակոյսներն ու գաղտնիքը լուսաւորել եւ բառնալ: Հետեւաբար պէտք է որ այլազգ միջոցներու դիմենք եւ ընթանանք դէպ ի ճշմարտութեան ակնադրելւոյ: Հաշտարար ոգին եւ խաղաղասիրութիւնը կրնան մեզի սքանչելապէս օգնել: Կռուելու պարտաւորութենէ ազատացած, որ ցայսօր գործունէութիւնն իսկ կաշկանդած էր, այսուհետեւ ժամանա՞ծառ չ'ըլլանք անօգուտ սին հակաճառութիւններով: Կրօնից ճշմարտութիւնն ու աստուածային ծագում ունենալը նորա աւանդութեան անփոփոխ շարունակութեամբն ապացուցանելէն վերջ, առաւելագոյն եղանակաւ զայն օգտակար հանդիսացնենք, որովհետեւ տակաւին հիմա կրօնքն մեծամեծ ծառայութիւններ կրնայ եւ պէտք է որ ալ մատուցանէ միշտ տարուբեր անստոյգ վիճակի մէջ գտնուող աշխարհքին:

Այս իմաստով եւեթ մեկնենք Լեւոն Ժ. Գ. Սրբազան Քահանայապետին վարմունքը. տաճն եւ եօթն տարիէ ի վեր Նորին Արքայութեան գործերն, գրիչն ու խօսքերն, այս նպատակակէտիս ուղղեալ են: Տարակոյս չկայ թէ Լեւոն Ժ. Գ. ո՛չ Եկեղեցւոյ իրաւունքները եւ ո՛չ ալ հաւատոյ վարդապետութեան ճոխութիւնը բարձի թողի ըրած կամ լքած է. այն Քահանայապետն որ 1878 ին կը հրատարակէր իւր ամենէն աւելի սիրուն Շրջաբերականներէն մին (1), անշուշտ մի եւ նոյն խորունկ

(1) « Արդի ժամանակիս մտամոլութիւնները »:

փերիսոփայութեամբ կրնար հետզհետէ ի դրի առնուլ զանազան գրուածներ (1), որոնք ժամանակակից դրական իմաստասիրութեան զրուի գործողները կը համարուին: Քահանայապետին ամուսնութեան նկատմամբ յայանած կարծիքները զանոնք եւեթ կրնար գայթակղեցընել, որոնց որ միտքն անձուկ էր եւ լի սեւեռեալ զաղափարներով: Գիտնականք եւս ափ ի բերան եղան երբ Լեւոն ժ.Գ. յայտարարեց Ս. Թովմայու անվիճելի ու անհաւասարելի հուր հանճարը: Այս ամեն զրութիւնները զուցէ աննշմարելի մնային, եթէ որ Լեւոն ժ.Գ. Եկեղեցւոյ ի հոգեւորս անկախ ու անջատ Մարմին մ'ըլլալը հռչակած ժամանակ, չջանար նաեւ միացնել զանազան կրօնային քրիստոսադաւան եկեղեցիներն ու մասնաւոր իմն խանդաղատութեամբ գործաւորական խնդրին կնճռոտ հարցերը լուծելու չ'աշխատէր: հետեւաբար երեք մեծ գործեր կատարած է Բէչչի ծերունին, որով եւ կաթողիկէ Եկեղեցին վերստին առ ինքն դարձուցած է իրեն դերին յատուկ արժանավայել ճոխութիւնը »:

*
* *

M. Brunetiere Սրբազան Քահանայապետին խօսքերն ու խորհրդածութիւնները մի առ մի յառաջ բերելէն վերջ, կը գրէ.

« Այս խօսքերս ու խորհրդածութիւններս պատուական են. անկեղծութիւնը Լեւոն ժ.Գ. ին հաստատուն նկարագիրներէն մին է. հետեւաբար այս խօսքերն առաւելագոյն եղանակաւ հոյակապ են եւ ամէնէն աւելի կը յարմարին թէ՛ ներկայ դաւադիրքիկ ժամանակին իտէալական ձգտումներուն եւ թէ՛ 200 միլիոնէ աւելի միւսնոյն դաւանութեան պատկանող անձինքներուն հոգեւոր Պատն եղող ծերունիին: Լեւոն ժ.Գ. յանդուգն եղանակաւ՝ բայց միւս կողմանէ ալ բացարձակ առ Աստուած աղաւթնելով Ս. Պետրոսի դարաւոր հնութիւն ունեցող նաւակիին իննեւտասներորդ դարուն ալեծովի ալեաց վրայէն դէպ ի յառաջ անդր նաւարկել տուաւ, ո՛չ հովերու անդսպելի բռնութիւնը, ո՛չ ալիքներու լեռնակուտակ սասակութիւնը եւ ո՛չ իսկ

(1) 1879 « Քրիստոնէական փիլիսոփայութիւն » — 1880 « Քրիստոնէայ Ամուսնութիւն »:

այսպիսի ծերունիի մը խաղաղիկ եւ անդորր յանդգնութենէ ահաբեկած ճանապարհորդաց սարսափի ու երկիւղի աղաղակները, գոռում գոչումը, կրցաւ վայրիկ մը զԱյն յառաջ նաւարկելէն հրաժարեցընել տալ։ Եթէ որ ծերունի Քահանայապետը իւր յառաջադրեալ նպատակակէտին չկարենայ հասնիլ, եթէ որ, կ'ըսեմ, Նախախնամութիւնը, որուն հլու մէկ գործին կը նկատէ ինքն զինքն Լիւոն ԺԳ. չթողու որ առ այն մերձեանայ եւ յաղթութեան գրոշակն պարզէ, գէթ ի վիճակի է զո՞հ ու խաղաղ ըլլալ, որովհետեւ կարելին ու հնարաւորը կատարեց։

Ապագայն այնու մանաւանդ Լիւոն ԺԳ. ին երախտապարտ է, որ այս յաւէտ ամուսնանալի Քահանայապետն չառ կանուխէն ի միտ առաւ Եկեղեցւոյ նախկին վիճակը. քրիստոնէութիւնն ի սկզբան անդ աղքատաց կրօնն էր. ըստ Վոլդէֆի անուանարկիչ ու խիստ բացատրութեան « ամենէն ստորին գոեհիկ ու միկը միայն այս դաւանութիւնն ընդգրկեց »։ Բննան եւս այս դաղափարին հետեւած է, որով իւր զսնազան երկդիմի բացատրութեանց մէջ աղաղակած էր. « Պաւղոսին եւ Բառնաբասի ճանապարհորդութիւնները չչիոթինք Լիվինկադոնի եւ Քսաւէրի ուղեւորութեանց հետ. Պաւղոս եւ Բառնաբաս « գործաւորական » (socialiste) Առաքեալներ էին. զինետունէ զինետուն կը չրջէին եւ կը տարածէին իրենց թիւր վարդապետութիւնները »։ Անշուշտ Բննան մեծ գիւտ մ'ըրաւ այսպիսի « զինետուն » այպականիչ բացատրութիւն մը գտնելուն եւ գործածելուն համար։ Աւետարանը չի մերժեր ո՛չ մեծամեծները, ո՛չ զօրաւորները եւ ո՛չ ալ իմաստունները. զանազանութիւն եւ մերժումն իրարմէ տարբեր տարբեր գործքեր են. յայտ է ուրիմն քրիստոնէական կրօնից փառքն ու անթառամ թագը։ Այսպիսի խոնարհ ծագում մ'ունենալը, այնպիսի ոյժ մըն է, որ ո՛չ ոք կարող է դայն չէղծքացընել կամ տկարացընել։ Եկեղեցւոյ յոսնկայութիւնն այս հիմերուն վրայ հաստատուեցաւ. հետեւաբար՝ Լիւոն ԺԳ. այս բանս հռչակելով գովելի գործ մ'ըրաւ. իւր նախորդներէն ո՛չ ոք այս ճշմարտութեան հետեւորդ հանդիսացաւ. ապա ուրիմն քանի՞օն իտէալական է արդի ութնամեայ ծերունիին ձեռնարկութիւնը, եւ ինչպէ՞ս ալ յարմար իննեւտասներորդ դարուն ձգտումներուն։

Յօգուածագիր Ա. Կաղեմականը համոզուած է նաեւ թէ գիտնականի մը համար զոհուելիք վարդապետութիւն մը չկայ, քանի որ կրօնից մէջ կը գտնուի իւր զաւանութիւններուն ամբողջական անսաշ ծրագիրը, Բարոյականութիւնը չի կրնար երբեք բաժնուիլ կրօնքէն, քրիստոնէական զաւանութեանց մէջ կաթողիկէ Եկեղեցիին մէջ կը գտնենք կառավարական ստոյգ դաւանութեան եւ ընկերական հիմերու ըստ օրինի կազմակերպութիւն մը:

Անհաւատն ու ազատամիտը միշտ Եկեղեցւոյ մէջ պիտի գտնէ չորս ու հինգ էական վարդապետական սկզբունքներ, այս չորս ու հինգ վարդապետութիւններս հաւասարապէս ամէնուն ալ ընդունելի են:

Այսպէս Եկեղեցւոյ հետ կրնանք ընդունիլ բարոյական եւ բնախօսական գիտութեանց իրարու տրամաչափապէս հակառակ ըլլալը. երկրորդ թէ՛ մարդու բնութիւնը սկզբնական մեղօք ապականեալ է, որով եւ միշտ անասնական կրից յագուրդ մը կը փնտռէ. եւ վերջապէս թէ « ընկերական խնդիրն է միանգամայն բարոյական խնդիր մը »:

Այս երեք չորս կէտերուս նկատմամբ համերաշխ միաբանութիւն մը գոյացընելէն վերջ, կարող կ'ըլլանք այս պայմաններուն սահմաններն որոշել: Այլադդ աններելի անմտութիւն մը գործած կ'ըլլանք եւ տեսակ մ'ոճիր:

Յ. Աբէն Յ. Աւն

ՎԱՐԴԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆ ԺԲ- ԱՌԱՔԵԼՈՑ

Շարունակութիւն անցեալ բուհն.

Ի

Նախ քան զհացն բեկանել՝ հաշտութիւն ընդ եղբօր.
Քրիստոնեական լեզուի մէջ ԽԱՂԱՂՈՒԹԻՒՆ բառին զօրու-
քիւնն:

*Յառաջ քան զհացն բեկանել՝ Վարդապետարանին պահան-
ջած երկրորդ պայմանն է. Որոյ խեթ ինչ իցե ընդ ընկերի իւ-
րում՝ մի՛ ժողովեցի առ մեզ մինչեւ հաշտեցին. զի մի՛ ա-
րատեցի պատարագն՝ մեր:*

Այս հատուածիւ յառաջ քան զպատարագն հաշտութիւն կը
պահանջուի. Յղ. Խաղամոյից գրոց հեղինակն կ'ըսէ. եւ 'ի
վարդապետութիւնն Առաքելոց՝ (Դ.) երե եղբայր որ մեղանչիցե
յեկեղեցւոյ (յեկեղեցւոյն) եւ ոչ կացցե յօրէնս, մի՛ ժողովեցի՝
մինչեւ ապաշխարեցե. եւ մի՛ ընկալցի, զի մի՛ պղծեցին եւ
արգելցին աղօթք մեր: Վարդապետարանին մէջ ունիմք՝ Զի մի
արատեցի Պատարագն մեր: Որով յայտնի է՝ զի հակառակու-
թիւնն՝ 'ի հաղորդութիւնէ Պատարագին կ'արգելոյր, վասն զի
կ'արատաւորէր զՊատարագն եւ իբր անսուրբ եւ արատաւոր
զգոհն կ'ընէր: Այս իմաստ 'ի հնոց օրինաց զազախարուած է.
յորում արատաւոր եւ անսուրբ գոհն՝ Աստուծոյ արժանաւոր
պատարագ չէր կարող լինել. այսպէս եւ Նոր օրինաց մէջ.
յորում՝ հաւատացեալք 'ի մի մարմին 'ի հացին միանալով կը
նուիրին 'ի Քրիստոս, եւ 'ի մի մարմին ընդ մարմնոյ Փրկչին
միանալով կը մատուցուին առ Հայր. այդ խորհրդական Մարմնէն
բաժնուողն՝ Քրիստոսի իրական Մարմնոյն պատարագէն բաժ-
նուած է. Ս. Յովհ. Ոսկեբերան՝ Յուդայի մասնութեան վրայ
խօսելով կ'ըսէ ... Համբոյր սրբութեան տամք ... զմի մարմին
ցուցանելով զի այսպէս յատուածային սեղանոյ պտղոցն
կարասցուք յագնելալ: Վարդապետարանին Համբոյր տալու վրայ
չխօսիր. թէպէտ եւ Հոովմայեցւոց թղթոյն դրուած ժամանակ՝
այդ սովորութիւն կայր յեկեղեցւոյ. Հոովմ. ԺԶ, 16. նոյնպէս

առ Կորնթացիս Առաջնոյն ԺԶ, 2. եւ Երկրորդին, ԺԳ, 12. առ Թեսաղոնիկեցիս Ա. Ե, 26. Պետրոսի Ա. Ե, 14. Պաւղոսի առ Հռովմայեցիս Թղթոյն խօսքն՝ Ողջոյն տուք միմեանց 'ի համբոյր սրբութեան, նշանաւոր է. զի 'ի Հոռոմ ցիրուցան բնակող եղբարց ողջոյններ տալէ յետոյ կը յաւելու զայդ, ինչպէս յայտնի է ԺԶ, 3—15. Իսկ յաջորդ 16 համարաւն վերոյ յիշեալ խօսքն՝ Եղբարց ցիրուցան բնակիւոց Ժողովումն կը նշանակէ, միմեանց բառիւ. եւ այդ Ժողովումն՝ յայտնի է Թէ Ս. Խորհրդոց նշանակ էր։ Դարձեալ Ողջոյն տալ բառն՝ որ 'ի հրէից գործածուած Ողջ եր, ողջոյն, ողջոյն ձեզ կամ ընդ քեզ, ողջոյն տանս, եւայլ բացատրութիւնքն կը պարունակէ, ինչպէս եւ յԱւետարանս կը տեսնուի, Առաքելոյս առաջին հատուածներուն մէջ պարզաբար կը տրուի. իսկ 16 համարաւն Ողջոյն տալիք միմեանց 'ի համբոյր սրբութեան. ողջոյն տան ձեզ ամենայն եկեղեցիք Քրիստոսի. Որոց առաջինն խաղաղութեան համբոյրն է. իսկ երկրորդն Խաղաղութիւն ընդ ձեզ ասացուածքն։

Խաղաղութիւն բառն՝ քրիստոնէական իւրաքանչիւր յիշատակարանաց համեմատ իմաստ կ'առնու. այլ գլխաւորն է՝ միութիւնն 'ի մարմնի Փրկչին. յորում միացած եմք ամենքնս. այս իմաստիւ ամենաձին զրիչք վարած են այդ բառն. Տերտուղիանոս հակիրճ բանիւ ընդարձակ իմաստիւ կը խօսի այս նիւթիս վրայ. Յդ. աղօթից զրոյ մէջ՝ գլուխ ԺԷ, կը կշտամբէ այն հաւատացեալքն՝ որք առանձինն պահելով Ս. Գոհութեան Ժողովոյն մէջ ոչ խաղաղութեան համբոյրն կու տային եւ ոչ կ'առնուին. Եւ ինչպէս յաջորդ ԺԹ. գլխէն կ'երևի, յորում հսկման աւուրց վրայ խօսելով՝ յիններորդ Ժամուն հաւատացելոյ Ս. Խորհրդոց հաղորդելն կը յիշէ, եւ ըստ ավրիկեան եկեղեցւոյն սովորութեան համբուրի իրարու խաղաղութիւն տալն «վասն զի այլ իմն սովորութիւն զօրացաւ, կ'ըսէ Տերտուղիանոս, զի պահեցողք՝ կացեալ յաղօքս ընդ եղբարս՝ զանց առնեն զհամբուրիս խաղաղութեան, զաղօթից նշանաւ»։

Այն հաւատացեալք՝ որք մասնաւոր ջերմեռանդութեամբ մինչեւ երեկոյ կը պահէին՝ ոչ կէս պահքն, ինչպէս կը կոչէ Տերտուղիանոս Յդ. պահոց զրոյ մէջ, սովորութիւն ըրած էին խաղաղութիւն (համբոյր) չտալ եւ չառնուլ, որոց զէմ կը չարունակէ ըսելով. Եւ յորժամ մանաւանդ առաւել էա խաղաղութիւն մատուցանելի ե եղբարց՝ զի աղօթք յապահովի բարձրացին, որպէս քե ինքեանց գործոց մերոց հաղորդ, ժտին զընդ

եղբոր խաղաղութեամբն զանցանել։ Ո՞ր աղօթք առանց սրբոյ համբուրի կատարեալք, ո՞ր այն պաշտօնատար Տեառն՝ խաղաղութեան խափանող, ո՞ր այն Պատարագ՝ յորմէ առանց խաղաղութեան ելանեն։ Քան զպատուիրանին պահպանութիւն չէ ինչ գործ մեծ. որով հրամայիմք ծածկել զպահս մեր։ Զի արցե՞լեալ զանձինս 'ի համբուրեն'՝ Լքեա՞մք պահեցողք։ Եւ եթէ այլ ինչ պատճառ իցէ քեզ՝ զի մի՛ պատուիրանիս իցես պարտապան՝ կարօղ ես 'ի տան, եթէ զպահս չիցես կարող ծածկել 'ի նոսա ամենեւին՝ զանցանել զխաղաղութեամբ։ Ոյլ ուրանօր կարիցես ծածկել զգործ քո՝ պարտ 'ի վերայ կայ յիշել զպատուիրանն. այսպէս զատենի կանոնն եւ զ'ի տան սովորեալն լնուս։ Այսպէս եւ գորն Զատիկի՝ յոր հասարակաց եւ ամենեցուն գոցցես օրէն ե պահել՝ ապաքին զանցանեմք զհամբուրիս, ոչ ինչ խնամ տարեալ ծածկել՝ զոր առնեն ամենեքին։

Յիշեալ Զատիկն՝ Աւագ Ուրբաթն է։

Տերտուղիանու խօսքն այսպէս յիշելէ յետոյ՝ իւրաքանչիւր ոք յայտնի կը տեսնէ, զի խաղաղութիւնն՝ յեղբարս միութեան նշանն էր. զի ամենեքին միոյ մարմնոյ հաղորդութեամբ միացեալ են 'ի Տէր։ Համբոյր խաղաղութեան ... նշան աղօթից ... եւ աղօթք բառն՝ Գոհութեան աղօթքն կը նշանակեն, ինչպէս այս եւ յաջորդ գլխէն յայտնի է։ Եւ Ո՞ր աղօթք կատարեալք առանց սրբութեան համբուրի ըսելով՝ կը յայտնէ՝ զի այդ գործ սրբութեան՝ միութեան նշանակն է. զոր 'ի հաղորդութեան մարմնոյ Տեառն կ'առնենամք։ Կը զարմանայ, եւ ի՞նչպէս Պատարագ կոչել՝ մինչ խաղաղութիւնն չարուիր. եւ ո՞ր այն պատարագ՝ յորմէ առանց խաղաղութեան վտարիմք. որպէս թէ առանց արդեանց. զի առանց հաւատացելոյ միութեան։

Առաջ Պատարագ կը կոչէ եւ ժԹ գլխոյն մէջ Աղօթք պատարագաց, Կիւրակէ աւուր պատարագին ժամանակ սրբագործուած հացին հաղորդութիւնն։ Եւ Յաւուր Զատիկի (Ուրբաթ) արժանապէս զանց առնեմք զհամբուրիս ըսելով, կը հասկըցունէ, թէ այն օր՝ (Ուրբաթ)՝ Յիսուսի չարչարանաց նուիրական ըլլալով՝ չէին հաղորդուեր, այլ մինչեւ երեկոյ կը պահէին։ Որով ոչ միայն համբուրէն ազատ էին, այլ եւ անօգուտ իսկ այդ քանի որ Գոհութիւնն չէր բաշխուեր։

Ուստի 'ի մարմնի Փրկչին միութեան արտաքին նշանն խաղաղութեան համբոյրն է, զոր նշանակ աղօթից եւս կը կո-

չէնս Որով կամ աստուածային խորհուրդքն մատուցանելու համար կարեւոր պայման մը՝ կամ անոնց կատարած գործոց արտայայտութիւնն կը ծանուցուի. ըստ զանազան գործածութեան Մեր կամ Յոյն եւ Ափրիկեան Մաշտոցացի եւ Տերաւողիանու առ հաւատացեալս ցոյց տուած պատճառաբանութիւնն՝ որք Ս. Գոհութեան կը հաղորդէին եւ 'ի համբոյրե կ'ըզգուշանային, վասն զի առանձինն կը պահէին, ցոյց կու տայ՝ թէ այդ անձինք ընդ Տեառն միասնալ եւ մարմնակցիլ կը փափաքէին, այլ իրենց եղբարց համբոյրն զլանալով՝ կը զատուէին յեղբարց, որք Տեառն անդամք եւ մարմին են, որով եւ 'ի Տեառնէ. Զի 'ի ձեռն խաղաղութեան եւ յանուն եղբայրութեան հաղորդիմք ընդ նոսա. ինչպէս եւ Յղ. Բողարկ. Կոստան. Կրոց Բ, զիւոյն մէջ կը կրկնէ զնոյն.

Վարդապետարանիս միտքն՝ թէպէտ եւ էութեամբ նոյն է ըսածնուս հեա՝ սակայն այլ կերպիւ կը խօսի. վասն զի զգոհն հոյ օրինաց Պատարագաց նմանութեամբն կը նկատէ. ըստ որում Օրինաց հրամանին հակառակ արատաւոր եւ անսուրբ զոհ մատուցողն կը կշտամբի. Աստ յայտնադէս կ'երեւի՝ Ս. Խորհրդոց ժամանակ համբոյրիս խաղաղութիւն տալու յեկեղեցւոյ ընկալեալ սովորութեան ծագման բացատրութիւնն. ինչպէս կը տեսնեմք Ս. Յուստինեայ Զատագով. Ա, ԿԵ. յորում համբոյրն խորհրդոց մատուցմանէն առաջ կը նշանակուի. Տես նաեւ Ս. Կիւրեղ Երուսաղեմացի, Կոչումն ընծայութեան, Ե, 3. այնպէս զի Խաղաղութիւն ընդ քեզ, եւայլն, խօսքն 'ի սկզբանն Յիսուսի մարմնոյն հետ միութիւնն կը նշանակէր. որ սպա ժամանակաւ այլ եւ այլ ընդարձակ իմաստներու տարածուեցաւ. Ս. Գոհութեան ձեռք՝ հաւատացեալ ժողովն մի եւ նոյն բանն կ'ընդունի մի եւ նոյն ժամանակ. այս է զՄարմին Տեառն. այնպէս զի կատարեալ հաղորդութիւն եւ խաղաղութիւն է 'ի նոսա. որոյ արտաքին նշանն է՝ համբոյրն. Յունական եւ Գաղղիական Պատարագամատոյցք նախ քան զԽորհրդոյն մատուցումն կը հրամայեն զայդ համբոյր, իսկ Ափրիկեանն՝ զկնի մատուցման եւ նախ քան զբաշխումն. Որով կը տեսնուի՝ զի համբոյրն կամ յառաջ քան զՊատարագն՝ եւ կամ Պատարագին եւ Հաղորդութեան բաշխման մէջ կը տրուէր (1). Երեք էր

(1) 'ի Մեզ նախ քան զՊատարագն, այսինքն՝ տէրունական կանոնն. ՈՂՁՈՅՆ ՏՈՒՔ ՄԻՄԵԱՆՅ 'ի ՀԱՄԲՈՅՐ

Թուով Քրիստոնէից խաղաղութեան համարը տալու առիթն. Ս. Գոհութեան մատուցման ժամանակ, այլ խորհրդոց ընդունելութեան պահուն, եւ կենաց այլ եւ այլ պատահարներու մէջ, Այս վերջինն՝ հեթանոսական համբուրից հետ շփոթելու չէ. քրիստոնէական համարըն միշտ եղբայրակցութեան նշանակ է, միոյ հօր որդիք գլուխ, Աստուծոյ (1):

Յիշմբ առաէն Ս. Կիպրիանու խօսքն՝ որով զկնի մկրտութեան՝ կնքեալ Տղուն տրուած համբուրն կը յիշէ. Զի քեպտես տղայ Է նորածին՝ այլ զի ՚ի շնորհս ընծայի՝ խաղաղութիւն արարեալ՝ չէ պարտ երկնքէլ ՚ի համբուրելոյ: Ասա ՚ի շնորհս ընծայելն՝ յառաջիկայ մկրտութեան համար է, իսկ խաղաղութիւն արարեալ՝ որոյ նշանն է համբուրն, հաւատացելոց մարմնոյն հետ հաղորդելն է. յոր ընդունուած էր տղայն: Ս. Թուստինոս՝ չափահաս երախայից մկրտութենէն յետոյ տրուած խաղաղութեան համբուրին վրայ խօսելով՝ կ'ըսէ. Ա., 14. Կե Զմիմեանս համբուրելով՝ Ողջոյն տամք իրերաց: Թորում ոչ միայն մկրտելոյն՝ այլ առ ամենայն եղբարս ողջոյն տալ կ'ըսէ համբուրի, նախ քան զխորհուրդս. անկասկած խաղաղութեան նշանին վրայ է խօսքն, եղբարց ընդ միմեանս միութեան, միով մարմնով. ինչպէս պահանջեց Վարդապետարանս առնել նախ քան զՀացին բեկումն:

Ուստի՝ Խաղաղութիւն ամենեցուն — Խաղաղութիւն ընդ

ՍՐԲՈՒԹԵԱՆ, Եւ որ ոչ է՝ Կարող հաղորդել ասորոսական խորհրդոյն՝ առ դրանս էլէ՝ Եւ աղջկէցէ՝: Որոս կը յարէ խրատականն՝ Պղարոս Սրբոյ Հօր գրչաւն « Եւ ողջունեն զսեղանն Եւ զմիմեանս: » Ա.Ո. դրունս Ելեր, Վարդապետարանիս հրամանն Է. « Որոյ խեր ինչ իցէ ընդ Եղբօր իւրում՝ մի՛ ժողովեսցի ՚ի մեզ, » Եւ կամ նախկինն պայման՝ Խոստովանութեան, « զի մի՛ արատեսցի Պատարագն մեր »: Տես ԻԴ զլ. Լուծմանց. Ծան:

(1) Բաց ՚ի Ս Պատարագէն կը տեսնեմք Եւ ՚ի մեզ. ինչպէս մանաւանդ Ս. Զատկի առաւօտուն «Տէր Երկնիցի» վերջին տան. որոյ նշանաւոր են խօսքն համանմանք Վարդապետարանիս « Ընդ հաշտութեան Աստուծոյ միմեանց արկցուք գիրկս սիրով » ... նշան միութեան հաւատացելոց ընդ Աստուծոյ:

ամենեւեան, ընդ մեզ եւ այլ ձեւերն՝ զորս Խորհրդատեարի կամ Մշտուցներու մէջ կը կարգամք, յաճախակի այս տրուած բացատրութեան իմաստուն է։ Հռովմէական Պատարագամատոյցն մինչ հայցին մի բեկորն արեան մէջ կը ձգէ՝ կ'ըսէ Խաղաղութիւն Տեառն եղիցի միշտ ընդ քեզ. այդ խօսքն եւ զործ ըսածնուս փաստ կ'երևի։ Դամբարանաց ոմանց մէջ տուփեր դտնուած են կտոր մի մասով. այսինքն օրհնեալ հացի կտորով։ Մասն եկեղեցեաց (հաւատացելոց, հեռաւորաց եւ մերձաւորաց.) մէջ կը փոխանակուէր, 'ի միութեան մարմնոյ Տեառն հաղորդակցութեան եղբարց նշան։ Ս. Կիպրիանու Խաղաղութիւն բառն այս իմաստիւ կը կարգամք, իսկ յաջորդն՝ զխաղաղութիւն 'ի ժամ մահուն ընդունել։ Ս Գոհութեան համար է, ինչպէս ինքնին կը բացատրէ. Ձեր մարք աղաչաւորաց գոժանդակ յուսոյ կենդանութեան զլանալ ... եւ զորս 'ի մարտի՝ որ 'ի վերայ կայ՝ զինել եւ մարգել պարտ եւ։ Եւ ապա Բ մասին մէջ՝ (Թուղթք ժողովականք առ Ս. Կուռն.)՝ կը բացատրէ Թէ ինչ է Խաղաղութիւն՝ Հաղորդութիւն՝ Օժանդակ կոչածն. Պաշտպանութեամբ արեան եւ մարմնոյ Քրիստոսի կազդուրելով։ Այս ամբողջ Թղթքն մէջ՝ որ առ Կուռնելիոս Հռոմայ Հայրապետ՝ խաղաղութեան նշանն Քրիստոսի մարմնոյն հետ հաղորդելոյն նշանակն է։ Ջնոյն եւ հռովմէական Խորհրդատեարին մէջ կը նշմարենք. վասն զի խաղաղացուցանել ... եւ ժողովել ... յամենայն ծագաց երկրի ... միութիւն եւ խաղաղութիւն պարգեւել, եւայն, այս իմաստիւ կը վարին(1) Այս սկզբնական եւ հիմնական իմաս-

(1) 'ի Մեզ որոշակի եւս կը տեսնենք « Խաղաղութիւն » բառին՝ ընդ Ս. Պատարագի Մարմնոյ եւ Արեան Փրկչին միութիւն նշանակելն հաստատելոց։ Առաջին « Խաղաղութիւն » ի ծածուկ նախ քան զ« Ս, Աստուածն »՝ որ Ս. Արանասի է՝ կը յարէ. « Որ հասարակաց գայս եւ միանալն մեզ ամենեցուն ուսուցէր աղօթել ... դու եւ այժմ գժառայից քոց խնդրուածս ... կատարեալ շնորհելով յայսմ յաւիտենիս ԶԳԻՏՈՒԹԻՒՆ ՔՈՒՄԴ. ՃՇՄԱՐՏՈՒԹԵԱՆ. Թի ի՞նչ է «ճշմարտութեան Տեառն զիտութիւնն» տես Վարդ. Ժ, 3. «եւ 'ի հանդերձելունդ ԶԿԵԱՆՍ ՅԱԻԾՏԵՆԱԿԱՆՍ պարգեւելով». յաւիտենական կեանք՝ «անմահութիւն» տես Անդ, Ժ, 3. իսկ նախ քան զերրորդ 'ի մայն » Խաղաղութիւն »՝ Քանանայն 'ի ծածուկ կ'աղօթէ. « Տեր մեր

տին կրնամք վերաբերել Տերունեան խաղաղութիւն խօսքն:

Այն զամբասններ որոց վերայ քանդակեալ հաց մի կայ եւ ՚ի խաղաղութեան խօսքն՝ կարծեմք թէ ըստ մեր այս բացատրութեան կրնամք ըմբռնել: Բարիովի լերանց վրայի զբօսավայրից նոր ճամբայն շինելու ժամանակ 1888 ին, ընդգետնեայ քրիստոնեայ գերեզման մը յայտնուեցաւ. յորում բաց յայլ յիշատակարանաց՝ կայր նաեւ աղիւսի կտոր մը, վրան խորաքանդակ գրուած՝ VIII K (կաղանդաց) IVN (յունիսի) IN P

եւ փրկիչ Յիսուս Քրիստոս, որ մեծդ եւ ողորմութեամբ ... հաղորդս արա եւ գմեզ Տեր աստուածային պարգեւացդ, բողոքեան մեղաց», եւայլն: Ի՞նչ է « աստուածային պարգեւն » երբ ոչ միութիւն ընդ Մարմնոյ Փրկչին. եւ ապա կը յարե՝ « խաղաղութիւն »ն որուն կը յաջորդէ՝ « խաղաղութեամբ քով Քրիստոս փրկիչ մեր՝ որ ՚ի վեր է քան զամենայն միտս եւ զբան՝ ամբացո՞ գմեզ, եւ աներկիւղ պահեա յամենայն ջարե »: Հաւատացեալք կը պատասխանեն՝ Ամեն. եւ ի՞նչ է այդ խաղաղութիւնն՝ որով պիտի « ամբանանք » եւ « յամենայն ջարե աներկիւղ » մնանք, այն « խաղաղութիւն » որ « փրկչին » ինքնին է, եւ « ՚ի վեր քան զամենայն միտս ». քրիստոնեական այդ բողարկեալ բառին իմաստն է՝ « Միութիւն » ընդ Մարմնոյ Փրկչին, հետեւորդն՝ « հաւասարեա գմեզ ընդ ճշմարիտ երկըրպագուս քո », (զի մի՛ արատեսցր Պատարագն), փաստ մ'աւելի է. իսկ « յամենայն ջարե աներկիւղ պահելն » եւ « ամբանայն խաղաղութեամբ Ս. Կիպրիանոս խօսքն կը լրսեցունէ. « Զե մարթ աղաջաւորաց զօժանդակ յուսոյ կենդանութեան գլանալ ... եւ գորս ՚ի մարտեն որ ՚ի վերայ կայ՝ գինեյ պարտ է եւ մարգել »: Նոյնպէս է եւ Ս. Կանոնէն առջի « խաղաղութիւնն », որոս կը յաջորդէ « Ողջոյն տուքն ՚ի համբոյր սրբութեան », որոյ վրայ է արդէն խօսքերնիս: Տես Գլ. Ի՛. յռօմանց ծանօթութիւնն, յորում եկեղեցին գեղեցիկս կ'ըսէ. « Քրիստոս ՚ի մեջ մեր յայտնեցաւ », ... « Եկեղեցիս մի անճն եղէ, համբոյրս յօդ լրման տըւաւ »: Համբոյրն ՚ի զօղ լրման եւ միութեան եկեղեցոյ կը տրուի, որով եւ Քրիստոս ՚ի մեջ մեր կը յայտնի. Կանոնին մեջի սուաջին « խաղաղութիւնն » դարձեալ մեծ վկայ մ'է յաջորդող աղօթիւք, յորում կ'ըսէ. « Երկիր պագանեմք եւ աղաչեմք » ... « առաքեա ՚ի Մեջ Եի ՅԱՌԱՋԻ ԵԴԵԱՆ, ՅԸՆԾԱՅՍ այս գմշտնչեանորակից ...

(in pace = 'ի խաղաղութեան): Վարի կողմը բոլորչի մը կայ մէջն յունական X (Քրիստոս), որ է հացն 'ի նշան Ս. Գոհութեան: Մնացած մասունքն գտնուած չեն: Եկեղեցւոյ խաղաղութենէն առաջուան գերեզմանի մը մնացորդն կը կարծուի այս:

Ս. Իգնատիոս՝ առ Եփեսացիս թղթովն զնոյն Եկեղեցի անփոփոխելի՝ մի եւ ընտրեալ 'ի ճշմարիտ ջարջարանս կոչելով, կարծեմք թէ 'ի Ս. Գոհութեան միութիւնն կ'ուզէ յայտնել, որ յիշատակ է ճշմարիտ չարջարանաց: Նոյնպէս առ Տըրաղեանս թղթոյն վերնագիրն կ'ըսէ. Եկեղեցւոյ սրբոյ ... խաղաղացելոյ 'ի մարմին եւ յարիւն եւ 'ի ջարջարանս Յիսուսի՝ Քրիստոսի յոստոյն մերոյ: Նոյն այդ գաղափարն Աստուածազուկաց վկային ամբողջ թղթոց մէջ կը տեսնեմք, որոց աւելորդ է յիշատակութիւնն: Խաղաղութիւն բառին բացատրութիւնն՝ զոր աստէն տունիք, նոյն իսկ Փրկչին բերնէն կը քաղեմք. այն կտակէն՝ զոր զկնի Մարմնոյ եւ Արեան խորհուրդն հա-

զնոցիդ». յորում հաւատացելոց եւ Գլխոյն միութիւնն կը կատարուի: Զկնի յիշեալից « Եւ եղիցի ողորմութիւն » ... խօսքն կը յայտնէ « խաղաղութիւն »՝ գմիութիւն ընդ Պատարագին, ինչպէս լաւ եւս կը վկայէ « Ողորմութիւն՝ խաղաղութիւն եւ Պատարագ օրհնութեան » խօսքն: Զկնի « Հայր մեր » ին տրուած « Խաղաղութիւնն » աւելորդ իսկ է յիշել. զի միոյ հօր որդիք 'ի Քրիստոս՝ մի եմք եւ հաղորդակիցք Մարմնոյ եւ Արեան Տեստն. առ որ կ'ակնարկէ « Որ աղբիւրդ եւ ԿԵՆԱՅ եւ բխումն ՈՂՈՐՄՈՒԹԵԱՆ Հոգիդ սուրբ՝ ... պահեա՛ գոսա ԱՄԲՈՂՁՍ, (այսինքն՝ գանդամս անմեկինս 'ի Գլխոյն՝ որ է Քրիստոս), տպանորեա հոգեռջ սոցա ԶԶԵԻ ՄԱՐՄՆՈՅ ՅՈՒՅՄԱԿԻ, առ 'ի ժառանգութիւն եւ 'ի վիճակ հանդերձելոց բարեաց»: Զնոյն յայտնապէս կրնամք գրուցել եւ նախ քան զհաշակումն՝ 'ի ծածուկ « Խաղաղութեան » համար, որու կը յաջորդէ ճաշակումն, «միութիւնն» ակնբերեալ:

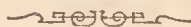
Սքանչելի է Ե. դարու Պատարագամատոյց Դրոց զկնի « Հայր մեր » աղօթից « խաղաղութեան » անմիջապէս կցելն, « Մարմին քո պատուական սա լիցի մեզ 'ի կեանս եւ Արիւն քո 'ի բողոքիւն մեղաց »:

Նոյն ընդ Փրկչին միութեան եւ հաղորդութեան նշան ջե՛ն՝ 'ի Մեզ եւ 'ի Յոյնս անբիւ « Եւ եւս խաղաղութեամբ » ներն:

տատելոյ՝ նախ քան զչարչարանս՝ թողուց Առաքելոց եւ մեզ՝
Յովհ. ԺԴ, 23, 27. Ժէ, 21 եւ յաջորդութիւնն: Խաղաղութիւն
քողում ձեզ, զխաղաղութիւն գիւմ տամ ձեզ՝ ոչ որպէս աշխարհս
տայ՝ տամ եւ ձեզ, եւ զփառսն զոր ետուր ինձ՝ ետու. նոցա,
զի իցեն մի՝ որպէս եւ մեր մի եմք. եւ ՚ի նոսա, եւ զու. յիս,
զի եղիցին կատարեալք ՚ի մի ...:

(Շարայարելի)

Ս. Վ. Ն.

Մատենախօսական

ՎԱՃԱՌԱԿԱՆԱԿԱՆ ԳԻՏՈՒԹԻՒՆ

(Շարունակութիւն եւ վերջ. տես անցեալ քիւն)

Արդէն նոյն ժամանակի առաջնակարգ տուները ասոր ու
անոր աւարովն ու կապուտ ու կողոպուտովը հարստացած էին:
Ուրեմն Նաբոլէոն Առաջին վաճառականութեան այս հինա-
ւուրց գրութիւնը հաստատել ուղելովը սխալ քայլ մ'առած կը
համարուի, եւ այս սկզբունքը ընդունող եւրոպական վերջին
վեհապետն է: Ժամանակակից հրապարակագիր մ'որ ի մօտոյ խիստ
լաւ ուսած էր դարուն ոգին՝ կը գրէ. «Եթէ Նաբոլէոն Անգղի-
ացւոց բարձն ու սովորոյթները հիմնովին դնահատած կամ ու-
սումնասիրած ըլլար՝ այլազգ կը դործէր, պէտք էր որ Ռուսսա-
տանի թոյլտուութիւն չնորհէր արձակ համարձակ Անգղիացւոց
ծախելու իւր ցորենը, կտաւն ու երկաթը. այսու կ'օգտուէին
Գաղղիա ու Գերմանիա. ոչ միայն խաղաղութիւնը կը հաս-
տատուէր, այլ եւ անգղիական վաճառականութիւնը ի պար-
տութիւն կը մատնուէր, որովհետեւ այս ազգը խաղաղութեան

ժամանակ չկրնար իբր ծովային առաջնակարգ վաճառական մը նկատուիլ»:

Արդեամբ ալ խաղաղութեան հաստատման հետ նոր թուական եւ ասպարէզ բացուեցաւ ընդհանուր վաճառականութեան առջեւ, դարուս երկրորդ կիսուն հետ կը սկսի այս թուականն, որ ստուգել շահեկան գործունէութեան զբաւականներով լիք է:

Այս գործունէութիւնը ներկայացէս յոյժ զղալի չէ, որովհետեւ 1850 տարեթիւէն մինչեւ 1890 վաճառականութիւնը ինկած է, սակայն մենք այս թուականն երկու հաւասար ժամանակամիջոցներու պիտի բաժնենք. 1. 1850էն մինչեւ 1870 եւ 2. 1870էն մինչեւ 1890. Հաղար ութ հարիւր եօթանասնի կարծատեւ եւ մասնական պատերազմն, որ Պաղլիոյ համար այնպէս աղիտաբեր եղաւ, վաճառականութեան զգացումն չի կասեցոյց: Մասնաւոր թէ 1872էն եւ Սուէզի ջրանցքին բացումէն վերջ ու նորանոր չողեկառաց շինութեամբ վաճառականութեան տրուած մղումն եւ զարկը կրնանք ըսել ամենահնարաւոր զարգացման վերջին դադարնակէտը հասաւ:

Համեմատական ցուցակ մը ըսածնիս կրնայ համոզելիք ընծայել, Mullhalli վիճակադրական բառարանէն քաղած եմ հետեւեալ թուանշանները:

Ա. Եւրոպիոյ ընդհանուր վաճառականութեան դինը (անգ. ոսկի արժողութեամբ):

1720	.	.	.	.	62
1800	.	.	.	.	228
1850	.	.	.	.	576
1870	.	.	.	.	1573
1880	.	.	.	.	2134
1889	.	.	.	.	2313

Բ. Տիեզերքիս բովանդակ վաճառականութեան դինը

(Անգ. ոսկ արժ.)

1720	.	.	.	.	88
1800	.	.	.	.	302
1850	.	.	.	.	832
1870	.	.	.	.	2191
1880	.	.	.	.	2033
1889	.	.	.	.	3377

Այս թիւերն ու գիները բաւական իսկ են մատնանիշ ընելու համար վաճառականութեան բրած թէ՛ յառաջդիմութիւնը եւ թէ՛ ժամանակամիջոցը, 1850էն մինչեւ 1870, բովանդակ տիեզերքիս վաճառականութիւնը մեծաքալ կը յառաջագրմէ եւ կը բարձրանայ մինչեւ 1359 անգլիական ոսկոյ արժողութեան. 1870էն մինչեւ 1880 վաճառականական ապրանայ համեմատական միջին թիւն է 1158 անգ. ոսկի:

Հեղինակը իւր գրքին երկրորդ մասը նուիրած է առեւտուրի ներկայացուցիչներուն, հիւպատոսական մարմիններու, առեւտրական սենեակներու, լրագիրներու, վաճառատեղիներու, սակարաններու, վաճառական ամարակալութեան, մաքսային օրէնքներու, իրաւանց, սակագներու եւ վիճակագրական ցուցակներու: Այս վերջին գլուխներս գրքին ամենէն աւելի շահեկան մասերն են, որովհետեւ այս շահեկան ծանօթութիւններով ընթերցողներուն մտայ համար առեւտուրի գործնական ու արուեստական ծանօթութիւններ կը մատակարարէ:

Հեղինակին երկասիրութիւնը իր տեսակին մէջ առաջին է եւ անշուշտ վաճառական բարձրագոյն ուսմանց համար կարեւոր գործի մը կրնայ համարուիլ:

Թէ իւր եզրակացութիւնն ինչպէս համով ու հոտով են, կրնանք համոզուիլ հետեւեալ տողերն աչքէ անցնելով:

«Վաճառականութիւնը երկու գլխաւոր հիմքու վրայ կեցած է, շահ եւ վնաս: Այս երկու հիմքն ալ իրարու համապատասխանող պայմաններ են եւ զիրար կ'ամբողջացնեն: Ով որ վնաս մը կ'ընէ բնականապէս շահելու ակնկալութեամբ բրած է. իւր հաշիւներուն նրբութիւնն ինչպիսի ալ ըլլայ, վաճառական մը միշտ պէտք է որ կորուստ կամ վնաս մ'ընելու հաւանականութիւն ընդունի եւ ըստ այնմ գործէ. խոհեմութիւնը, նրբամտութիւնը եւ առիթէն օգտուելու հնարաւորութիւնը մինչեւ մէկ աստիճան զվաճառականն արթուն գործելու է: Ուրեմն այդ երեք յատկութեանց վրայ հաստատուած է բովանդակ աշխարհքիս առեւտուրը, որ միայն վերջին քառասուն տարուան ժամանակամիջոցին մէջ 21 միլիառ ֆր. էն 85 միլիառ ֆր. ի բարձրացաւ: Անտեղի իսկ է վաճառականութեան ապագայ մշտաներէն երկնչիլ եւ երեւակայական պատճառներէ զրդեալ գործէ քաշուիլ. նոյն իսկ այդ ապագայ միւսները եւ քմածին պատճառները վաճառականութեան կորդեան հանգոյց-

ներն են. դարերու երկայնածիղ ընթացքին մէջ այս կամ այն աղգութիւնը կրնայ անակնկալ դէպքերու բերմամբ վնասներու բախիլ. բայց ընդհանուր վաճառականութիւնը մէկ երկրին մէջ վնասուած ժամանակ ուրիշ տեղ մը մեծամեծ կը շահի: Ստոյգ է թէ պատմական տարեգրոց մէջ յետադիմական թուականներ կը գտնուին. բայց ո՞չ ապաքէն յետադիմութիւնը ապագայ յառաջդիմութեան նախակարաստն է:

Եւ յիշուի ի՞նչ բանի կը պարտինք Եւրոպիոյ ընդհանուր բարեկեցիկ վիճակը, մարդկութեան 1850 էն ի վեր ըրած յառաջդիմութիւնը, դրամագլուխներու առատութիւնը, աւուրչեքներու եւ ապրուստի նիւթերուն աժանագին ըլլալը. վաճառականութեամբ ձեռք բերուած 85 միլիառ անգ. ոսկիին:

Այս ատղերս որ բովանդակ գրքին խիստ անկատար նմոյշներն են բաւական են ցուցնելու երկասիրութեանս օգտակարութիւնը:

Յ. Ալաւ

Աստեղաբաշխութիւն

ԵՒ ԱՐԵՒԵԼՔ

Գիտութիւնն մինչ յառաջագէտ քայլերն բացած կը վազէ՝ անշուշտ մեղ նման կարճատես չէ՝ գիտէ իր անցեալն գէթ, եթէ ոչ ապառնին, ըսեմ: Շատ մեծ բան է մեր տչաց առջեւ այսօրն, հայապաշտ յառաջդիմութեան մէջ հնք. սակայն Գիտութիւնն՝ ճշմարիտն՝ որ մի է եւ անփոփոխ տեսած է մեր անցեալն, զիտէ մեր ապառնին, կը ծիծաղի մեր վրայ: Եւրոպայդ Գիտութեան տաճարն համարելով զինքն՝ թող գառնայ անգամ մը հարցունէ այդ Մեծին՝ թէ ո՞ւր է իր բնավայրն. եւ պիտանայ թէ խաբուած է:

Արեւելեան Հնդկաց աստղաբաշխութիւնն

Առանց ծայրայեղութեան՝ ճանչնալու ենք որ արեւելեան ազգաց աստղաբաշխական գիտութեան վրայ յեցած է մեր այս-

օրեայ յառաջագիմութիւնն: Ինչպէս միջնադարեան քիմիագործութիւնն մեր ներկայ տտորարանութեան մայրն է եւ ծնող՝ նոյնպէս հնադարեան աստեղագիտութիւնն մեր այսօրուան ԺԹ դարու աստղաբաշխութեան:

Ինչ որ պիտի բռնե՞ հաստատութիւն է վերագրելոցն. հնդկական ստոյգ եւ ճշմարտախօս մատենէն կը քաղենք ըսելիքնս Կրկին սանսկրիտ գրեան՝ Սարյա Սիճանթա (Sūrya Siddhanta) եւ Սիճանթա Սիրոման (Siddhanta Siromani) աղբւրք են մեր ծանօթութեանց. կրկին աստեղաբաշխական գրութիւններ են, Հնդիկ մարզելոց ընտանի:

Սիճանթա Սիրոման աստղաբաշխական երկրագրական գրութիւն մ'է, որուն վերջին կտորն կ'ըսէ. « Ես Վասկարա Սալվահանի 1036 տարին ծնած՝ հիւսեցի այս աստղաբաշխական հրահանգն, երեսունուվեց տարեկան եղած ժամանակս »: Ըստ մեր ժամանակագրութեան 1150 տարին է այդ. ըսել է թէ եօթնուկէս դար առաջ:

Այս Վասկարայէն դուրս Հնդկաստան ունի քսանի մօտ աստեղաբաշխական գրքեր, սակայն գրեթէ ամենն ալ դժուարին եւ խռոնակ եւ պակասաւոր յոյժ:

Հնդկաստանի մէջ բնակած ժամանակս՝ չտտ անգամ հանդիպած եմ Հնդիկներու. մինչ աստեղաշին գիտութեամբ կամ քննութեամբ կ'ըզբաղէին. աստեղագէտներու մէջ կարծեցի զիս ամեն անգամ. սակայն երբ եռանկիւնաչափական բառերն եւ հետադօտութիւնքն լսեցի իրենց բերնէն՝ չուտ համոզուեցայ թէ միայն Եւրօպիոյ մենավաճառն է Գիտութիւնն եւ ոչ իսկ յառաջգիմութիւնն մեզ միայն սեպհական:

Հնդկաստանի մէջ ամենէն ծաղկած եւ տարածուած գիտութիւնն է Աստեղաբաշխութիւնն. Եւրօպիոյ վրայ յաղթական կ'երեւի յայսմ տարածութեամբն. վասն զի 'ի մեզ կրթեալ մարդ մը գիտենք որ աստղաբաշխութեան գիտական մասն կը ճանչնայ, ռակայն փորձառականն հարկ չենք կարծեր. ընդհակառակն Հնդիկն ընդհանրապէս կրկին մասն միացուցած է իրարու: Շատերն տեսած եմ որ մոլորակներուն շաղկապումն իրարու եւ լուսնի հետ կը հաշուեն եւ կը գտնեն. չատերուն համար երկայնութեանց եւ լայնութեանց հաշիւն տղայական խաղի մը պէս զիւրին է. եւ այդ մարդիկ ոչ այս ուսմանց հետաքնին են, ոչ նաւաստի, այլ գրագիր ըսեմ՝ կամ վարչութեանց պաշտօնեայ:

Վերոպահան զիտանկան ծանօթութեանց մասին՝ ինչպէս յիշեմ բժշկականն, որ եւ է դադարար՝ Հնդկաց մէջ տարածուած է եւ ընդունելի դատուած եւ յառաջ մղուած: Այն մեր կարծածէն աւելի ծանօթ են մեր սկզբանց:

Այսչափն հիմն ղնելով մեր խօսքին սկսինք հնդիկ արեղեւրագիտութիւնն մաս առ մաս մաղել, աւելի ուշ նուիրելով կարեւոր կէտերուն:

ՀՆԴԻԿ ՏԻԵՋԵՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆ

Հնդիկ աստղաբաշխութիւնն հարցումներով կ'ըսկսի, որոնց մէջ կարեւորագոյնքն են.

Ա. Որովհետեւ երկիրս ուրիշ մոլորակներէ չըջապատած է եւ հաստատապէս նոյն տեղն կը պահէ երկնից մէջ, հաստատուն աստեղաց ծրագծին կեդրոնին վրայ, ինչ է իր անկումն խափանողն:

Բ. Երկրիս ձեւն ճշդիւ քննելէ յետոյ՝ ուր կ'իյնան ըսէք, ծովերն եւ կղզիներն:

Գ. Ինչ պատճառաւ մոլորակի մը գրաւած տեղն՝ զոր հաշուած են հալլայէ մը սկսած ատենն երկրի օրերուն ձեւը, ճշդուած չէ. ինչո՞ւ այդ հալլայն ուղղութեան կարօտ է: (հալլա = 4,320,000,000 շրջան է):

Դ. Ինչո՞ւ համար մինչ արեգակն հիւսիսային կիսագնտին վրայ է՝ օրերն աւելի երկայն են եւ գիշերներն աւելի կարճ. մինչ ընդհակառակն երբ հարաւային կիսագնտին վրայ անցնի՝ գիշերներն կ'երկարին եւ օրերն կը կարճին:

(Շարայարելի)

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

ՍՐԲՈՒՀԻ ՄՈՆԻԳԱՅԻ

ԹԱՐԳՄԱՆԵՑ ԵՌՎՆԱՆԷՍ Վ. ԱՔԻԿԵԱՆ

(Շարունակութիւն. Տես քիւ 16)

Օգոստինոս այս բանիս վրայ կ'ապշի կը մնայ, եւ իւր հոգւոյն այլալուծիւնը զսպելով՝ կը լռէ նոյն ատեն, կը սպասէ որ հիւանդը մահուան վտանգն անցընէ, եւ այն ժամանակ իրեն հետ ազատօրէն վիճաբանելով, դարձեալ համոզէ զանիկայ: Բայց Աստուած կ'ազատէ հիւանդն այն վտանգէն, քանի մը օր ետքը, տենդը կը սաստկանայ եւ կը մեռնի: Օգոստինոս քովը չգտնուեցաւ երբ բարեկամը փոխեցաւ առ Աստուած: Ո՞վ կրնայ պատմել Օգոստինոս ինչ ցաւն երբ ի դարձին չգտաւ իւր աղնիւ բարեկամը. ինչ դառն արցունքներ չթափեց. ինչ խոր եւ անմխիթար տխրութեան մէջ չընկղմեցաւ. անկարելի պիտի ըլլար հաւատալը թէ որ նոյն իսկ ինքն՝ իւր ցաւերը ամօքելու համար՝ չպատմէր մեզի իւր զգացած ցաւոց սաստկութիւնը: «Անոր մահուան վրայ զգացած ցաւս, կ'ըսէ, սիրտս բողբոլին խորին մթութեան մէջ ձգեց, ամէն տեսածս ինծի համար մահ կ'երեւար. հայրենի երկրին եւ ընտանեկան յարկին տեսութիւնն ալ լլկանք եւ տանջանք էր ինծի. սիրելի բարեկամիս հետ ամէն ախորժած բաներս, հիմակ մարտիրոսութիւն կը պատճառէին ինծի: Աչքերս միշտ զինքը կը փնտռէին, բայց ո՞ր կրնային հանդիպիլ անոր: Ասկից վերջը ինծի համար ամէն բան խորշկի էր, վասն զի այն ամէն բանին մէջ ինքը կը պակսէր, չկար մէկը որ կարենար ըսել՝ ահա բարեկամդ կու գայ, ինչպէս որ կենդանութեանը ժամանակ՝ երբ քովս չէր ըլլար, ամէնուն բերնէն այն խօսքը կը լսէի: Անանկ որ ալ ես՝ իմ սնձիս անտանելի էի, եւ մի միայն լալ ու ողբալը քաղցր էր ինծի»:

Մայրը մխիթարելու համար զանիկայ՝ ի զուր կը յոգնի, իւր բարեկամներն անօգուտ տեղ զուարճալի զբօսանքներով եւ զբաղմունքներով ցաւերը մոռցընել տալու կը ճգնին, մի միայն ճշմարիտ հաւատքին եւ կրօնքին ընծայած խորհրդածութիւններն աշխարհային ցաւերը գերբնապէս լուսաւորելով կրնան

ամոքել անոնց դառնութիւնը. բայց Օգոստինոսին համար այն խորհրդածութիւնները չգորելով, անդարմանելի ցաւոց տակ կը հալի ու կը մաշի « Կը տանջուէի անգլթութեամբ, կը հեծէի, կը հառաչէի, ոչ հանգիստ ունէի եւ ոչ փութիանք, վասն զի հոգիս խոցուած էր եւ արիւնաթաթաւ, ալ չէր կրնար բնակիլ մարմնոյս մէջ, որովհետեւ չկար տեղ մը յորում կ'արեւար գտնալ վայրկեան մը հանգիստ Ո՛չ զովարար ծառերու շուքը, ոչ խաղերու եւ երգերու աղմուկը, ոչ բարեկամաց անուշ ընկերութիւնն եւ խնջոյքները, ոչ քունը, ոչ ընթերցմունքը, ոչ բանաստեղծութիւնը, մէկ խօսքով չկար ամենեւին բան մը որ կ'արեւար քիչ մը զոնէ ամոքել իմ ցաւերս Ամէն բանէն կը խորչէի. նոյն իսկ լոյսէն, այն ամէն բանն որ բարեկամս չէր, անտանելի կու գար ինծի, բայց ի հառաչանքներէն եւ արցունքներէն որոնց մէջ քիչ մը հանգիստ կը գտնայի » :

Շատ չանցնիր՝ իւր բարեկամին մեռած քաղաքը բնակիին Օգոստինոսին համար անկարելի կ'ըլլայ։ Այն փողոցներն ուր միատեղ պտուտեր էին, այն հրապարակներն ուր մէկգմէկ ճանչցեր ու սիրեր էին, այն տուններն որոնք իրենց ուսմանցը, խաղուց, սերտ եւ մաքուր մտերմութեանցը վկայ եղեր էին, գարչելի կլլ սկսին երեւիլ. այն հրապարակներու մէջ հրքոր կը լսէ մարդոց աղմկալից առուտուրն եւ երթեւեկութիւնը, կանկ կ'անուտ սրտմտած. չի հասկընար թէ ինչպէս մարդ կրնայ ապրիլ մինչդեռ իւր բարեկամը մեռած է։ « Կը զարմանայի, կ'ըսէ, տեսնելով մարդիկն որոնք դեռ ուրախ զուարթ կ'ապրին այն երիտասարդին մահուընէ ետքը, որուն հետ ես անզուգական սիրով մը կապուած էի, ուստի կ'ապչէի իմ վրաս ալ թէ ինչպէս տակաւին կենդանի էի, մինչդեռ ինքը վախճանած էր, ես որ իրեն հետ մի էի Ո՛հ, այո՛, որչափ ճշմարիտ եւ գեղեցիկ էր քերթողի մը այն խօսքն, որն որ իւր բարեկամն իւր հոգւոյն կէսը կ'անուանէր. վասն զի բարեկամիս հոգին եւ իմինս մէկ հատիկ հոգի կը կազմէին կրկին մարմնոց մէջ, ասոր համար իմ կեանքս ալ խորչելի էր ինծի, եւ հոգւոյս կէսը գացած ըլլալով՝ չէի ուզեր ապրիլ » :

Բայց այս աստիճան մտաւանջութիւն մը Օգոստինոսի առողջութեանը վնաս կու տար. անդգալի կերպով կը հալէր. բոլոր օրը լալով կ'անցընէր, ամէն աշխատութիւն եւ զբաղմունք մէկգի թողած էր. ուստի ժամ մը առաջ պէտք էր ազատել զինքն այն սրտացաւութենէն. եւ այս բանիս համար կը խը-

րատեն զինքն որ թագաստան թողու եւ նորէն Կարթագինէ երթալ: Օգոստինոս կը հաւանի, յուսալով որ օղափոխութիւնը, մեծ քաղաքին աղմուկը, եւ մեծ զբաղմունք մը զոր հոն կրնար գտնալ, կրնային ամոքել անոր ցաւերը:

Սրբուհին Մոնիզա երբոր կը տեսնայ Օգոստինոսին դարձեալ հեռանալը, մեծապէս կը վշտանայ, սրտին առջի վէրքերէն մին նորէն կը բացուի: Սնտարակոյս՝ անոր առողջութիւնը եւ թերեւս կեանքը վատկելու համար յանձն կ'առնու որ թագաստայէն հեռանայ. բայց Կարթագինէն ընտրելը լսածին պէս կ'այլայլի. ինչպէս չ'այլայլի որ հոն կորսնցուցեր էր իւր անմեղութիւնն եւ հաւատքը. չի կրնա՞ր ըլլալ որ այն կարգէ դուրս ապականուած քաղքին մէջ անոր սրտին մէջ մնացած սուրբ հրոյն վերջին կայծերն ալ բոլորովին մարին:

Բարեբախտաբար ցաւն ու կսկիծը մեծ վարժարան մ'է, մանաւանդ մեծահոգի անձի մը համար: Ուստի Օգոստինոս այս անգամ Կարթագինէ չգացած, թէպէտ եւ ճշմարիտ հաւատքը չընդունիր, այն օրը դեռ հեռու է, եւ ոչ ալ կը զգաստանայ, վասն զի ընդ հակադակն լի անափառ գաղափարներով Կարթագինէ երթալու պատրաստուած է, բայց այսու ամենայնիւ աշխարհքիս ունայնութեանը վրայ քաջապիտի մը կ'ունենայ: Յոս երանելոյն կոծերն ու ողբերը մինչեւ իւր չրթունքները կը հասնին, եւ կը սկսի երգել մահուան վրայ այն մեծ ողբերգութիւնն, որն որ լաւագոյն կ'ընէ զմարդ, որչափ ալ անկատար գղանակաւ երգելու ըլլայ:

(Շարայարեյի)

Աստուծոյ Բարեկամս իմացաւ զՍարգիսի և Հանգուսի ՚ի
լոյսի սղակի բնութիւնս. և զայն քննելոյ գրուածքսն, զոր
սկզբով յոճար, ու թողալով զիստեանսն միջոցիցն:

անուանել մոտենալովի մը հետադարձական ու սրտաշարժ երկա-
սիրութիւնն է, եւ թէ հեղինակն անցեալ ու ներկայ դարուս
ծաւ ի դրի մ'է:

Իսկ թարգմանութեան մասին այսչափս միայն կ'աւելցնենք
թէ աշխատասիրողն արդէն ծանօթացած ըլլալով մեր խեղճին
ընթերցողաց, ազահով ենք որ իւր այս զրուիքները լաւ ընդո-
ւնդութեան կ'արժանանայ:

Խմբագրութիւն «Պատկեր»ի

ՊԱՏԿԵՐ տասն Ե. հինգ օրը մի անգամ կը հրատարակուի:

Բաժանորդագրութեան տարեկան գինն է
Կ. Պօլսոյ համար 40 դանեկան
Գաւառաց Ե. օտար Երկիրներու համար
քղքատարի ծախքն ի միասին հաշուելով 50 « «

Իշխանքանչիշք թիշ 2 դանեկան

ՊԱՏԿԵՐԻ խմբագրատունն է ի Բերա, Եեշիլ փողոց
Թիւ 1, ուր պետք է դիմել բաժանորդագրութեան Ե. քերքին
վերաբերեալ այլ ամենայն խնդրոց համար:

RÉDACTION DU BADGUERE

Constantinople, Péra, rue YÉCHIL N ° 1